

Stanko Piplović

Tehničko dokumentiranje Dioklecijanove palače s prijelaza 19. u 20. stoljeće

Stanko Piplović
HR – 21000 Split, Kaštelanska 2

UDK: 728.8.025.3(497.5Split):002
Prethodno priopćenje/Preliminary Communication
Primljen/Received: 11. 6. 2013.

Ključne riječi: Split, 19. – 20. stoljeće, graditeljsko naslijeđe, Dioklecijanova palača, tehnička dokumentacija

Key words: Split, 19th-20th century, architectural heritage, Diocletian's Palace, technical documentation

Iako je kasnoantička palača cara Dioklecijana u Splitu od davnine privlačila pozornost, njeni su ostatci u 19. stoljeću bili u vrlo lošem stanju i potpuno zapušteni. Konačno se u drugoj polovini 19. stoljeća pristupilo njenom sustavnijem istraživanju i zaštiti, pa je u tu svrhu bila potrebna precizna tehnička dokumentacija. Nedostajao je točan i detaljan plan srednjovjekovne povijesne jezgre u koju su bili uklopljeni značajni ostatci antičke građevine.

U članku se prikazuje i ocjenjuje važnost planova i nacрта Dioklecijanove palače i cjeline srednjovjekovnog Splita izrađenih kroz to vrijeme. Oni su dokument o njenom fizičkom stanju, prostornoj strukturi i doprinos upoznavanju usavršavanja metodike znanstvenog istraživanja graditeljskog naslijeđa.

Prvi značajni dokument bio je katastarski plan grada iz 1831. godine.¹ Daljnji napredak predstavljala je dokumentacija napravljena početkom 20. stoljeća kada su državni geometri premjerili i snimili cijeli Split, a osobito precizno njegov stari dio. Terenske skice koje su tada izrađene u ortogonalnoj projekciji i krupnom mjerilu poslužile su kao važna podloga za daljnja istraživanja i publiciranje prvih monografija o Palači. Težište izlaganja je na geodetskoj izmjeri provedenoj od 1908. do 1911. godine, a na temelju do sada neobrađene građe koja se čuva u Državnom arhivu u Splitu.

UVOD

Monumentalna Dioklecijanova palača u Splitu podignuta je početkom 4. stoljeća u dubokoj morskoj uvali. Tlocrt joj je ponešto nepravilan četverokut s kulama na vanjskim stranama obodnih zidova. Presijecaju je dvije glavne okomito

položene ulice *kardo* i *dekuman* koje se sastaju na Peristilu, središnjem otvorenom prostoru s kolonadama na bočnim stranama. Sjeverni dio je služio za smještaj careve pratnje, posluge i vojnika. U sredini uz Peristil su hramovi i Dioklecijanov mauzolej. Južni su dio zauzimale prostorije carevog stana ispod kojega su podrumi.² U ranom srednjem vijeku, a vjerojatno i prije, Palaču su naselili stanovnici pa je tako nastao grad. Palača je stoljećima postupno propadala tako da je u 19. stoljeću bila u vrlo lošem stanju i potpuno zapuštena. Iz starih zidova izbijalo je raslinje koje ih je rastvaralo, a stanovnici su bezobzirno rušili njene dijelove i koristili ih za gradnju i adaptaciju kuća. Najznačajniji objekti - mauzolej, hram i vestibul bili su u potpunosti zaklonjeni pogledu bezvrijednim naknadnim prigradnjama. Podrumi ispod carevog stana bili su gotovo u cijeloj visini zatrpani raznim materijalom i kanalizacijskim otpadom koji se slijevao iz kuća iznad njih, pa su predstavljali veliku opasnost za zdravlje ljudi.

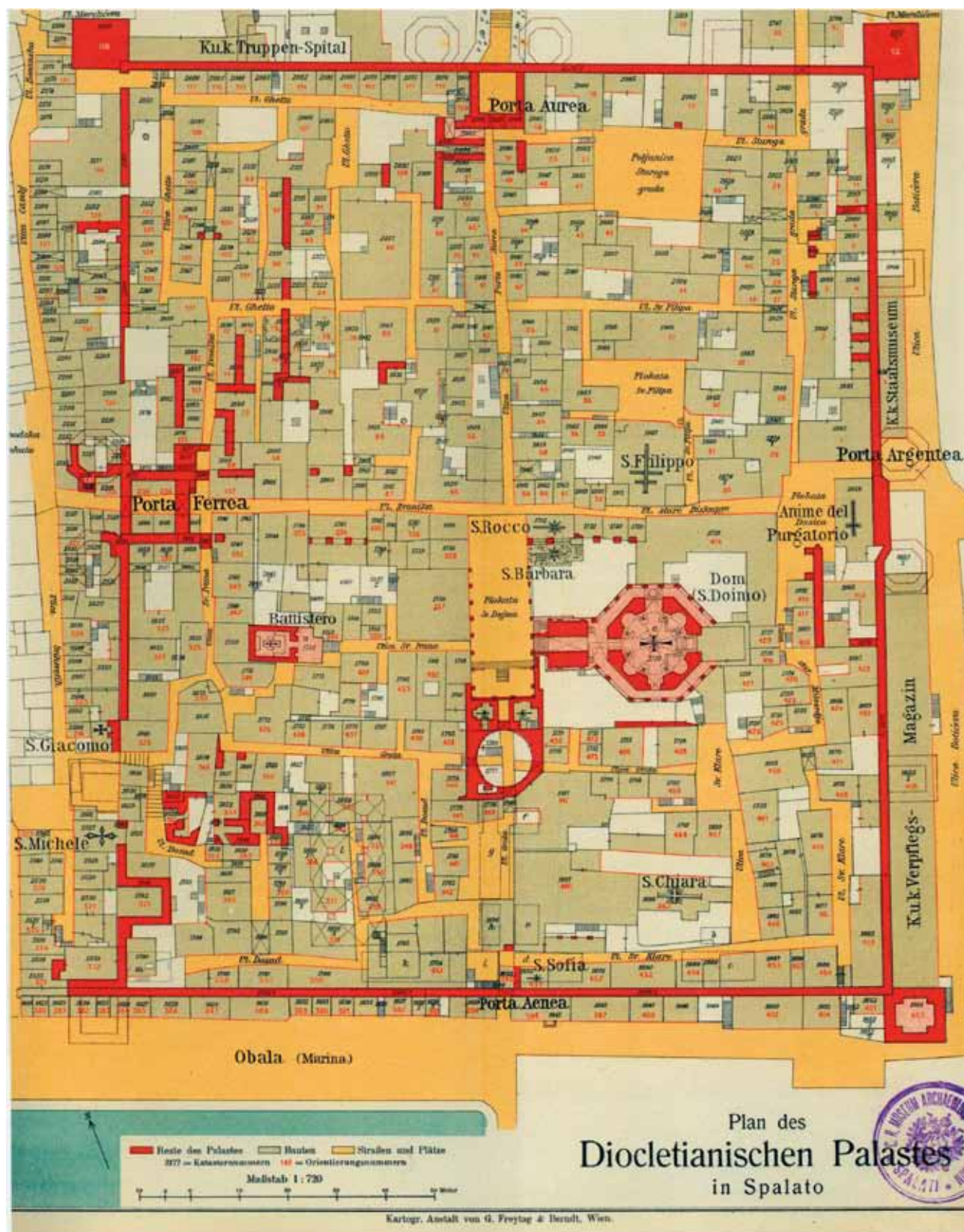
Kako je u 19. stoljeću rasla svijest o materijalnom naslijeđu kao spomenicima kulture, sve više se spoznavalo da su prva i važna faza zaštite spomenika precizni tehnički snimci postojećeg stanja pojedinačnih građevina i prostorne cjeline. U prvo vrijeme, u nedostatku teoretskih postavki i tehničkih instrumenata, prikazi nisu bili dovoljno točni niti su prezentirani na takav način da bi mogli učinkovitije poslužiti u praktičnom ili znanstvenom radu.³

Konačno se u drugoj polovini 19. stoljeća pristupilo sustavnom istraživanju palače, razradi teoretskih metoda i

.....
2 Marasović, J. i Marasović T. (1968.): *Dioklecijanova palača*, Split.

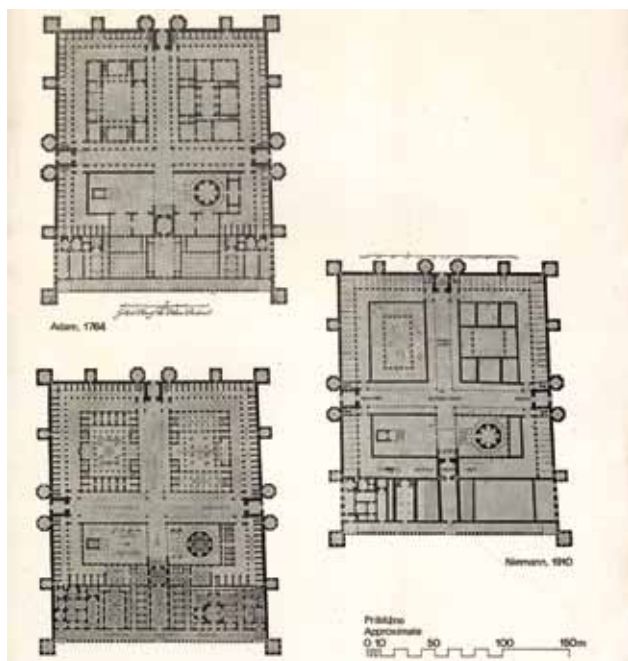
3 Venecijanski arhitekt Andrea Palladio izradio je još sredinom XVI. stoljeća dva crteža Dioklecijanove palače. Jedan prikazuje tlocrt Mauzoleja, a drugi njegov portal. Prvi temeljitiji pokušaj rekonstrukcije Dioklecijanove palače objavio je austrijski arhitekt Johann Fischer von Erlach u prvoj polovini XVIII. stoljeća. Kečkemet, D. (2003.): *Robert Adam, Dioklecijanova palača i klasicizam*, Zagreb, 16 i 19.

.....
1 Piplović, S. (1992.): Historijat prvog stabilnog katastra Dalmacije. *Blago Hrvatske iz Arhiva mapa za Istru i Dalmaciju* : 29-38, Split.

1 Plan dijela povijesne jezgre Splita unutar zidova Dioklecijanove palače izrađen oko 1903. godine. Crveno su označeni tada vidljivi dijelovi Palače: obodni zidovi s kulama na uglovima i vratima po njihovoj sredini, mauzolej (današnja katedrala), Jupiterov hram (krstionica), Peristil i vestibul te ostatci zidova stambenih zgrada.

Plan of part of the historical core of Split within the walls of Diocletian's Palace, made around 1903. Marked red are the then visible parts of the Palace: perimeter wall at the corners with gates in the middle, mausoleum (today the cathedral), temple to Jupiter (later converted into the baptistery), Peristyle and vestibule, as well as remains of walls of residential buildings.

2 Rekonstrukcije tlocrta Dioklecijanove palače: Robert Adam 1764, George Niemann 1910. i Ernest Hébrard 1912. (J. Marasović)

Reconstructions of the ground plan of Diocletian's Palace: Robert Adam 1764, George Niemann 1910 and Ernest Hébrard 1912. (J. Marasović)

njihovoj primjeni u zaštiti sačuvanih ostataka uz primjenu tada formiranih važećih znanstvenih načela.

Elaborati su se, umjesto nepreciznih skica i veduta crtanih u perspektivi, počeli raditi u ortogonalnoj projekciji, u točnom mjerilu s označenim dimenzijama, i s oznakama strana svijeta. Dioklecijanova palača u Splitu, kao jedan od najvažnijih antičkih spomenika u Habsburškoj monarhiji, bila je svojevrstan poligon na kojemu se se testirale nove konzervatorske teorije i mjesto cjelovitih primjena novih stručnih metoda rada. Tako su na Dioklecijanovoj palači radili vrsni austrijski znanstvenici, sveučilišni profesori, članovi Središnjeg povjerenstva za spomenike i Arheološkog instituta iz Beča: Otto Bendorf, Georg Niemann, Max Dvořák, Robert Schneider, Julius Deininger, Emil Reisch i Karl Holey,⁴ a priključili su im se i domaći konzervatori: arhitekt Vicko Andrić te ravnatelji Arheološkog muzeja u Splitu Mihovil Glavinić i Frane Bulić.⁵

IZRADA PLANOVA

Preciznije tehničko dokumentiranje Dioklecijanove palače započeto je radom engleskog arhitekta Roberta Adama u drugoj polovini 18. stoljeća. On je 1757. godine s trojicom

⁴ O tim znanstvenicima vidjeti u: Piplović, S. (1999.): *Austrijanci istraživači Dioklecijanove palače u Splitu. Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, Osijek* 35- 44; Marin, E. (1986.): *Bulić i suvremenici domaći i strani, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (79): 71-84, Split.

⁵ Profesor i klasični filolog Mihovil Glavinić (Makarska, 1833. – Split, 1898.). Završio je studij filozofije u Padovi. Imenovan je 1873. konzervatorom antičkih spomenika za područje cijele Dalmacije i srednjovjekovnih spomenika za kotar Split.

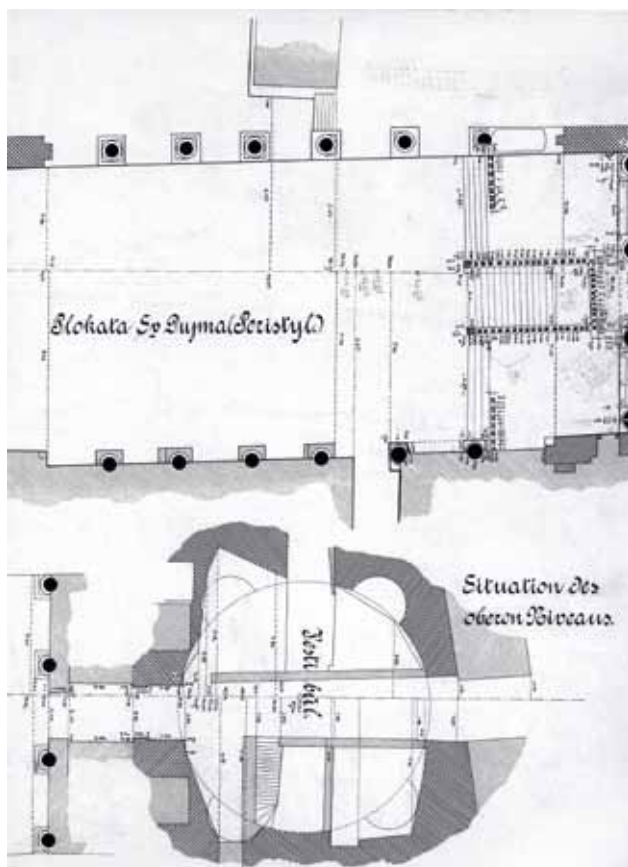
3 Terenska skica južnog dijela Peristila i okrugle dvorane vestibula, predvorja carevog stana. Desno gore je tlocrt zvonika katedrale i dio mauzoleja. Vide se stepenice koje vode s Peristila i vestibula u podrum Palače, a koje su s vremenom izmijenjene. Skica br. 371 Sve terenske skice napravio je geometar A. Morpurgo 1911. u sklopu premjera grada. Nalaze se u Državnom arhivu u Splitu. Oznaka: HRDAST 152 KO Split, Nova izmjera, kartirane skice 1910-1914. godine. Dijelovi Dioklecijanove palače na skicama su jače šrafrirani.

Field sketch of the southern part of the Peristyle and the round hall of the vestibule, lobby of the Emperor's quarters. In the upper right corner is the ground plan of the cathedral bell tower and part of the mausoleum. Stairs can be seen leading from the Peristyle and the vestibule to the cellars; they have been changed in the meantime. Sketch no. 371

All field sketches have been made by surveyor A. Morpurgo in 1911 in the scope of a city survey. They are kept in the State Archives in Split. Designation: HRDAST 152 KO Split, New survey, mapped sketches 1910-1914. On the sketches, parts of Diocletian's Palace are marked by more intense hatch patterns.

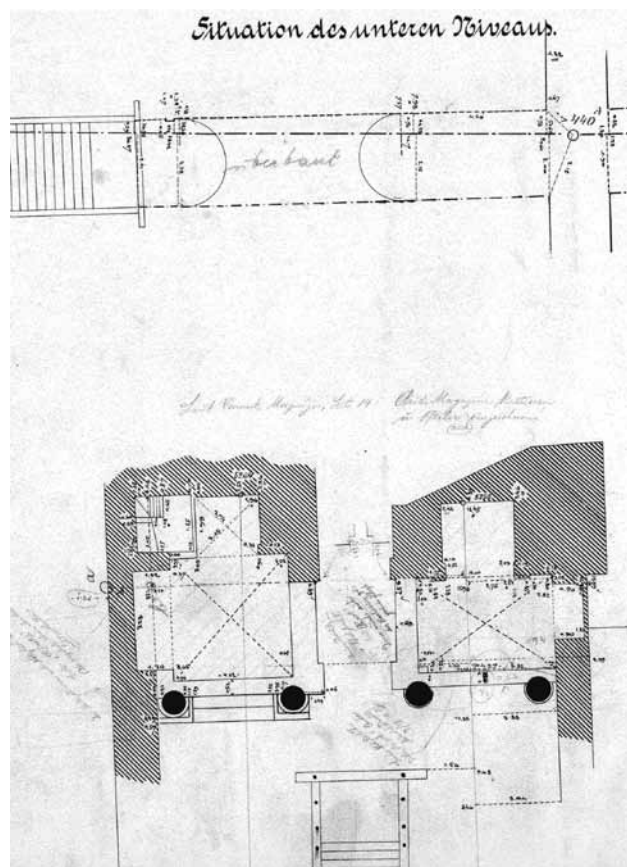
suradnika došao iz Italije u Split. U pet tjedana boravka sondirao je, istraživao, mjerio i crtao tada vidljive ostatke carske palače. Nije se mogao oslanjati na neke prethodne radove ili dokumentaciju, jer je ona u to vrijeme bila vrlo oskudna. Opće je uvjerenje da je svrha toga pothvata bilo pribavljanje uzoraka za projekte njegove gradnje u Engleskoj, u tada uvriježenim oblicima klasicizma.⁶ Međutim, usporedimo li projekte koje su on i njegova braća kasnije

⁶ Kečkemet, D. (1964.): Robert Adam u Splitu 1757. godine, *Slobodna Dalmacija*, XXI (6165 i 6166): 5, Split; Kečkemet, D. (1996.): *Robert Adam, Dioklecijanova palača i klasicizam*, 7-9, Split. Komentar uz reprint iz 1996. godine monografije R. Adama o Dioklecijanovoj palači.

4 Tlocrt dijela Peristila (Plokata sv. Dujma) sa stepeništem za silazak u podrum te vestibul s protironom - trijemom pred njim. Skica br. 371/2.

Ground plan of part of the Peristyle (earlier called *Plokata sv. Dujma*) with staircase going down to the cellars and the vestibule with the Protiron porch in front of it. Sketch no. 371/2.

5 Skica protirona ulaznog trijema u Dioklecijanov stan na južnoj strani Peristila s četiri granitna stupa. U njemu su sa strana ugrađene kapele posvećene Gospi u XVI. i sv. Karlu u XVII. stoljeću. Skica br. 372/2.

Sketch of the Protiron entrance porch into Diocletian's quarters on the southern side of the Peristyle with four granite pillars. Built in it on the sides were the chapels dedicated to the Madonna in the 16th century and St. Charles in the 17th century. Sketch no. 372/2.

gradili, ne nalazimo direktnu vezu sa specifičnim kasno-antičkim oblicima palače cara Dioklecijana.⁷ Glavni cilj istraživanja vjerojatno je bilo objavljivanje reprezentativne monografije tiskane 1764. godine, s brojnim perspektivnim crtežima i nacrtima te detaljima u ortogonalnom sustavu.⁸

Robert Adam i njegovi suradnici izradili su izvršne grafičke crteže; međutim, na njima su prikazane i neke pojedinosti koje tada nisu postojale u stvarnosti. Tako je unutrašnjost Mauzoleja, koja je pretvorena u katedralu, prikazana bez oltara i drugog crkvenog namještaja kako bi se što bolje mogla vidjeti antička cjelina. Na crtežu Zapadnih vrata Palače izostavljene su zgrade iz srednjeg vijeka koje su ih djelomično zaklanjale. Kućice pred južnim pročeljem palače nacrtane su niže nego što su bile u stvarnosti, kako

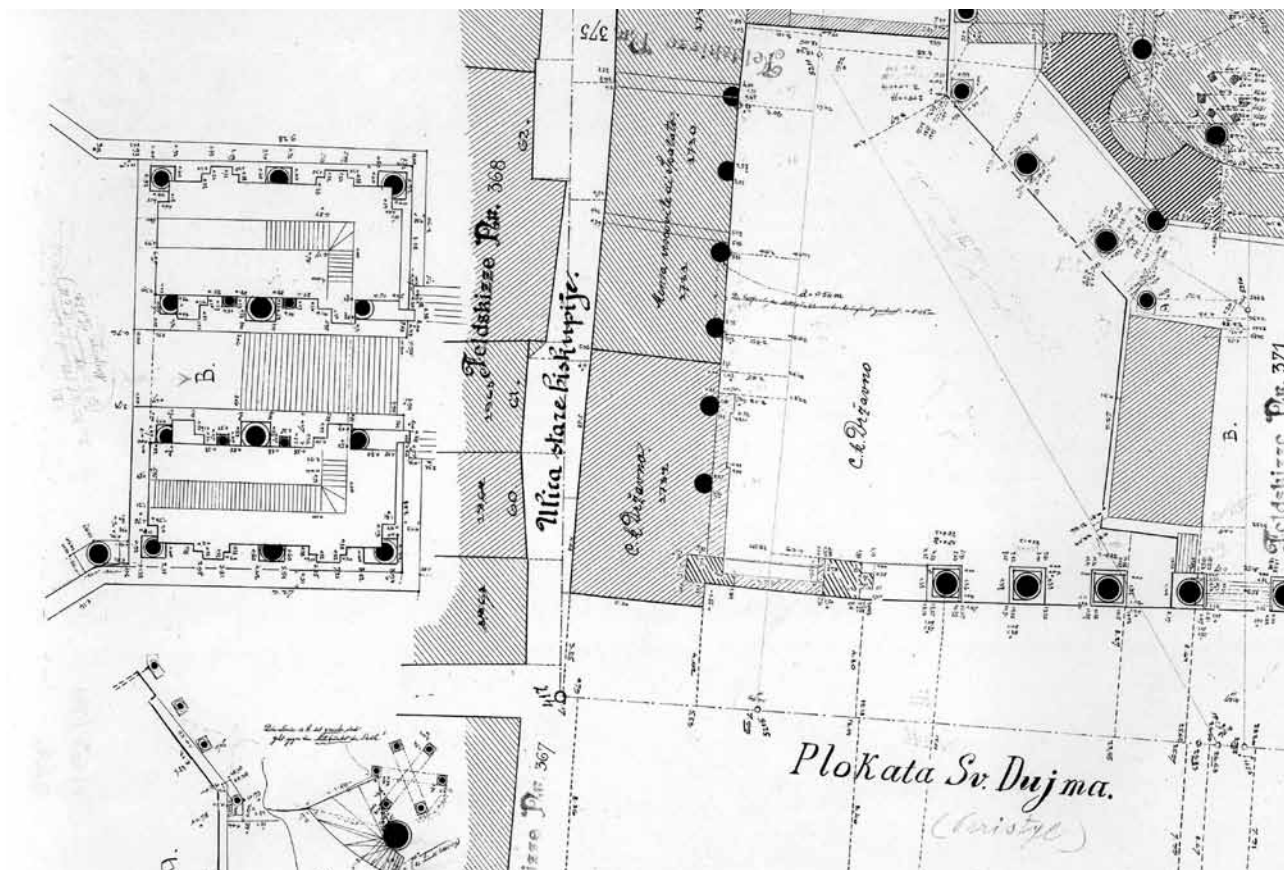
bi se vidjeli lukovi kriptoportika u gornjem dijelu, a ucrtana je i jugozapadna ugaona kula koja tada nije postojala. Nju je još u 16. stoljeću srušilo more. Poseban problem je prikaz podruma. Njegov zapadni dio nacrtan je uglavnom netočno, a istočni, koji je tada bio potpuno zatrpan, prikazan je simetrično, što se također pokazalo kao pogrešno. Netočnost i nepreciznost nalazimo i u prikazu tlocrta u planu venecijanske tvrđave Gripe izgrađene istočno od grada. Pojava monografije Roberta Adama nesumnjivo je imala veliko kulturološko značenje; međutim, sve navedene, ali i brojne druge proizvoljnosti bitno umanjuju njenu vrijednost kao operativnog dokumenta. Nadalje, nije nam poznato kakvim se tehničkim instrumentima služio, niti je do sada provjeravana točnost njegovih provedenih mjerenja cjeline u tlocrtu, presjecima pročelja ili pojedinih dekorativnih elemenata.⁹

Prvi točni premjer Splita pa i ostataka Palače suvremenim geodetskim instrumentima i matematičkim metodama

⁷ O R. Adamu postoji vrlo opsežna literatura iz koje se može zaključiti da Dioklecijanov palača u Splitu nije značajnije utjecala na njegovo graditeljsko stvaralaštvo. Usporediti npr. Brown I. G. (1992.): *Monumental Reputation, Robert Adam and Emperor's Palace*, Edinburgh; Swarbrick, J. (1959.): *The works in architecture of Robert and James Adam*, London; Beard, G. (1992.): *The work of Robert Adam*, London; Yarwood, D. (1970.): *Robert Adam*, London.

⁸ Adam, R. (1764.): *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*, London.

⁹ Na nekim grafikama u Adamovoj monografiji vide se i crtači u poslu. Ali oni od pribora imaju samo papir i pero. Uz njih nisu prikazani nikakvi mjerni instrumenti.

6 Gore tlocrt zvonika katedrale te dolje dijela Peristila i temenosa ograđenog posvećenog prostora koji je okruživao mauzolej. Sjeverno od mauzoleja je zgrada Stare biskupije koja je kasnije izgorjela. Skica br. 370.

The upper part shows the ground plan of the cathedral bell tower and the lower, that of part of the Peristyle and *temenos*, fenced consecrated space surrounding the mausoleum. North of the mausoleum is the building of the Old diocese, which was later burned down. Sketch no. 370.

trigonometrije predstavlja katastarski plan iz 1831. godine. U to vrijeme premjerena je čitava pokrajina Dalmacija oslonjena na jedinstvenu triangulacijsku mrežu. Elaborat je služio za potrebe oporezivanja, ali je u grafičkoj mapi Splita sadržavao nešto bolje razrađen tlocrt postojećeg stanja središta grada i dosta precizno vidljive ostatke Palače.¹⁰

Izrađeni su arhitektonski nacrti najvažnijih dijelova Dioklecijanove palače, njenog mauzoleja, Peristila i Zlatnih vrata, a zatim i podrumskih prostorija. Na tome se posebno angažiralo Središnje povjerenstvo za istraživanje i održavanje umjetničkih i povijesnih spomenika podložno Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu, najviše stručno tijelo u državi te kasnije Austrijski arheološki institut u Beču utemeljen 1898. godine.¹¹

To ipak nije bilo dovoljno kvalitetno da bi poslužilo kao podloga za istraživanje i radove na zaštiti Dioklecijanove

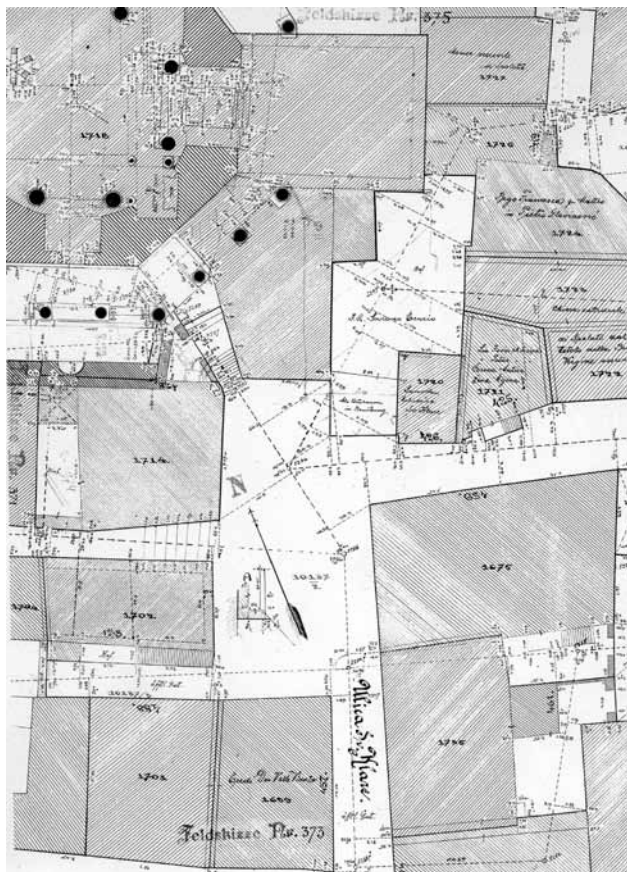
palače. Sve više se osjećao nedostatak topografskih podloga. Otkrića na terenu su se nastavila pa ih je trebalo na prikladan način kvalitetnije grafički dokumentirati.

U nedostatku kvalitetnih podloga koristilo se ono čime se raspolagalo. Tako je još 1892. godine uprava Arheološkog muzeja u Splitu tražila od Arhiva katastarskih mapa u Zadru kopiju karte starog dijela Splita iz katastra 1831. godine koja je bila napravljena u uvećanom mjerilu 1:720, tj. u četverostrukom povećanju od osnovnog mjerila 1:2880 u kojem je bio kartiran ostali dio grada. Bilo je još pokušaja da se bar donekle riješi nedostatak preciznijih podataka za rad. Tako je profesor J. Koharić u veljači 1902. izmjerio stranice Dioklecijanove palače, pa je na osnovi toga izračunao da je njena površina, uključivši četiri kutne kule, iznosila 31.552 četvorna metra. Interes za dokumentacijom bio je sve veći. Početkom 1906. godine profesor Doležal iz Beča tražio je od Arheološkog muzeja u Splitu mapu starog dijela grada za potrebe znanstvenog istraživanja.¹²

¹⁰ U sklopu izrade stabilnog katastra Dalmacije, u razdoblju 1823. do 1837. godine, obavljani su radovi izmjere na terenu. Zatim su sastavljeni operati, ekonomski opisi i procjena porezne osnovice. Piplović, S. (1993.): O geodetskim radovima u Splitu u početku 20. stoljeća, *Geodetski list*, 47(2): 159, Zagreb.

¹¹ Piplović, S. (2004.): Središnje povjerenstvo za spomenike u Beču i graditeljsko nasljeđe Dalmacije, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 28: 7-8, Zagreb.

¹² Dopisi Bulića i Arhiva katastarskih mapa u Zadru. Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu od 14. do 25. svibnja 1906. Br. 47.

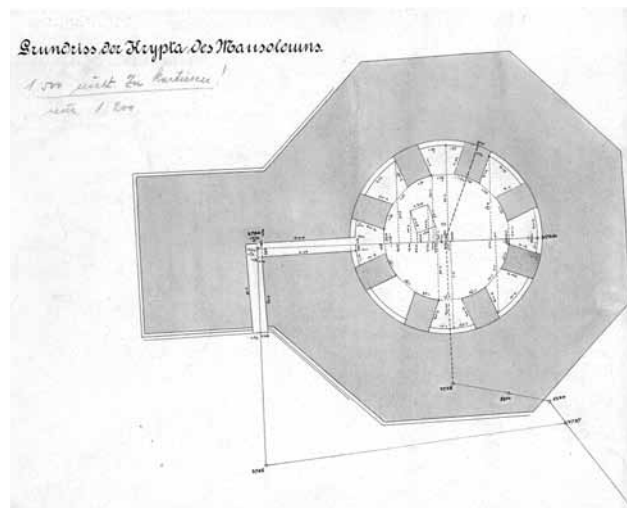

7 U gornjem dijelu skice prikazan je jugoistočni dio osmostranog Dioklecijanovog mauzoleja s korom prigradenim u XVII. stoljeću na njegovoj istočnoj strani i uz njega djelomično u peripteru sakristijom koja je 1938. godine premještena nešto na istok kako bi se otkrio njegov dio sa stupovima. Skica br. 374.

The upper part of the sketch shows the south-eastern part of Diocletian's mausoleum with *cor* annexed in the 17th century on its eastern side and alongside of it partially in peripter a sacristy moved in 1938 slightly to the east to reveal its part with the pillars. Sketch no. 374.

Nastupom 20. stoljeća stanje Dioklecijanove palače bilo je i dalje dosta loše. Malo se činilo na njejoj konzervaciji. Stoga je 1903. godine Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu imenovalo posebno povjerenstvo sa zadatkom da utvrdi i donese mjere za njenu sanaciju. Povjerenstvo se sastojalo od predstavnika Središnjeg povjerenstva za istraživanje i očuvanje umjetničkih i povijesnih spomenika, Austrijskog arheološkog instituta, vlasti i domaćih stručnjaka. Sastanci su se održali u Splitu u vremenu od 11. do 17. travnja.¹³ To

13 *** (1903.): Protokoll aufgenommen im Amte der k. k. Bezirkshauptmannschaft Spalato über die vom 11. bis 17. April 1903 stattgehabten Verhandlungen der vom k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht mit Erlass vom 13. Juni 1902 Z. 19352 eingetzten Spezialkommission zur Untersuchung des Diocletianischen Palastes in Spalato: 57-58, Beč. Ovaj članak nalazi se u jedinom sačuvanom primjerku publikacije bez naslova u Arheološkom muzeju u Splitu; *** (1903.): Za Dioklecijanovu palaču, *Smotra Dalmatinska*, XVI(31): 2, Zadar. Sjednica je održana pod predsjedavanjem namjesničkog savjetnika Alexandra von Pichlera. Sudjelovali su predstavnici mjesnih vlasti: viši inženjer Ahil Savo, voditelj okružnog građevinskog ureda; viši okružni liječnik dr. Jakob Malvić i dr. Emanuel Luxardo iz zemaljske sanitetske uprave u Zadru; u ime Središnjeg povjerenstva za spomenike u Beču profesor Wilhelm Kubitschek i konzervator Frane Bulić. Austrijski arheološki institut zastupali su ravnatelj dvorski savjetnik Otto Benndorf i arhitekt profesor George Niemann. Pridružili su se financijski prokurator dr. Dragomir Dominis i načelnik Splita Vicko Milić.

8 Kripta mauzoleja s temeljima obodnih stupova koji se nalaze u glavnom prostoru iznad njih. Nacrtno je i podnožje ulaznog trijema u mauzolej. Skica br. 370.

Crypt of the mausoleum with the foundations of perimeter walls located in the main area above them. The base of the entrance porch into the mausoleum has also been drawn. Sketch no. 370.

je bio povod ustanovljenju stalnog Povjerenstva Dioklecijanove palače u kojem su također bili uključeni austrijski i domaći znanstvenici te gradonačelnik Splita, kotarski poglavar te predsjednik Zemaljskog odbora na čelu s dalmatinskim namjesnikom. Povjerenstvo se redovito okupljalo svake godine sve do početka Prvog svjetskog rata, a kratko vrijeme i poslije završetka rata.¹⁴

Već tom prilikom, član povjerenstva konzervator Frane Bulić je, u okviru mjera koje bi trebalo poduzeti za očuvanje Palače, naveo postojanje jednog plana tiskanog 1835. godine na osnovi katastarske podloge koji sadrži poznate podatke o antičkim ostacima Palače. Najavljen je nastavak rada uključenjem geometra koji je trebao izraditi detaljniju osnovu.

MONOGRAFIJE O DIOKLECIJANOVJOJ PALAČI

Interes znanstvenika i kulturne javnosti za Palaču bivao je sve veći pa je odlučeno da se o Palači izda znanstveno djelo. Ministar za bogoštovlje i nastavu, dr. Wilhelm von Hartel je 1904. godine na poticaj prijatelja i povjesničara umjetnosti odlučio da se u tu svrhu detaljno snime rimske ruševine u Splitu te da se iste godine započne s pripremnim radovima. Za izradu potrebne dokumentacije, nacrti i fotografija odobreno je 24.000 kruna za period od tri godine. Zbog toga zahtjevnog projekta je u travnju 1904. godine u Split doputovao arhitekt George Niemann, rektor Akademije lijepih umjetnosti u Beču, a s njim je kao suradnik došao i arhitekt M. O. Kuntschik. Profesor Niemann je u gradu boravio svega 15 dana, ali se zbog obima i složenosti poslova namjeravao

14 *** (1903.): Povjerenstvo za uzdržavanje starina Dioklecijanove palače, *Jedinstvo*, X(31): 3, Split; Piplović, S. (1980.): Povjerenstvo Dioklecijanove palače, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, XXIX (4): 72-84, Zagreb.

9 Dio sjevernog obodnog zida Dioklecijanove palače sa *Zlatnim vratima* glavnim ulazom u Palaču iz pravca Salone i propugnakulom obrambenim prostorom iz njih. Skica br. 358.

Part of the northern perimeter wall of Diocletian's Palace with the *Golden Gate*, main entrance to the Palace coming from Salona and *propugnaculum*, defence area behind it. Sketch no. 358.

vratiti u mjesecu rujnu. Arhitekt Kuntschik je ostao u Splitu te nastavio crtati i snimati zgradu mauzoleja. Arhitekt Wilhelm Wilberg već je ranije nacrtao Peristil i Sjeverna vrata, no zbog potrebe dodatnih istraživanja, Općinska uprava je na svoj trošak odobrila istražne radove i iskapanja uz vrata.

Austrijski arheološki institut je za potrebe monografije odlučio poslati članove povjerenstva u Palmiru i Nikodemiju da istraže tamošnje Dioklecijanove palače kako bi rezultate istraživanja mogli upotrijebiti kao komparativni materijal.¹⁵

U ožujku 1905. godine tehnički snimak mauzoleja je uglavnom bio gotov te se nastavilo s istraživanjem Peristila pod rukovodstvom Austrijskog arheološkog instituta.¹⁶ Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu odredilo je da se program arhitektonskog iscrtavanja Dioklecijanove palače u 1905. godini izvrši u sporazumu s upravom Arheološkog instituta i Središnjeg povjerenstva za istraživanje i očuvanje umjetničkih i povijesnih spomenika u Beču. Odluka je priopćena na prvoj skupnoj i petoj sjednici drugog odjeljka Središnjeg povjerenstva za spomenike, 10. travnja 1905. godine. Sjednica je održana pod predsjedavanjem dr. Josepha Alexandra baruna Helferta.¹⁷

Radovi istraživanja palače su nastavljeni. Početkom 1906. godine Ministarstvo je odlučilo da se isplati 6.000 kruna odobrene državne pripomoći za izradu arhitektonskog snimka Dioklecijanove palače. Također je dodijelilo 2.500 kruna za izradu geodetskog snimka opće osnove Palače, a dodatnih 1.500 kruna dodijelilo je za radove iskapanja vezanih za uzradu snimki. Za organizaciju poslova bio je zadužen satnik Anton Schindler.¹⁸ Arhitekt George Niemann je od 1906. svake godine dolazio u Split gdje je nastavio organizirati radove istraživanja i iskapanja. U radu mu je pomagalo više mladih suradnika: dr. arh. Karl Kühn te Niemannovi sinovi Rudolf, Theofil i Ernst. Posebno je važan bio Schindler - stručni nastavnik praktične geometrije na Tehničkoj vojnoj akademiji u Mödlingu kod Beča. On je samostalno napravio visinski snimak terena i snimak osnovnog tlocrta starog dijela grada. Ivan Znidarčić, pomoćnik konzervatora Frane Bulića, izradio je veći broj crteža na osnovi fotografskih snimaka. Time je postignut visok stupanj točnosti dokumentacije. Tako je nakon šest godina sustavnog istraživanja i dokumentiranja završena reprezentativna monografija o Dioklecijanovoj palači.

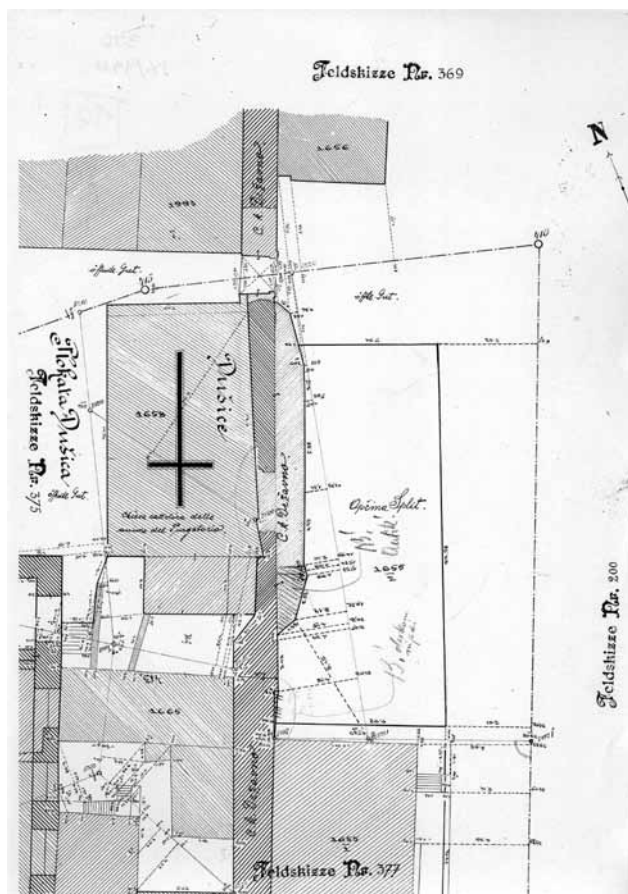
Zbog istraživanja Dioklecijanove palače u Split je od 1906. godine svakoga ljeta dolazio i stipendist Francuske akademije u Rimu Ernest Hébrard, kojemu se 1908. godine priključio i švicarski profesor sa sveučilišta u Friburgu Jacques Zeiller. Da o istoj građevini u isto vrijeme ne bi izašle dvije knjige, jedna na njemačkom i druga na francuskom jeziku, dogovoreno je da će se najprije tiskati

15 *** (1904.): Starijski spomenici u Spljetu, *Smotra Dalmatinska*, XVII(55): 2, Zadar.

16 *** (1905.): Č. k. Središnje povjereništvo za umjetn. i povj. spomenike, *Smotra Dalmatinska*, XVIII (34): 2, Zadar. To je Ministarstvo priopćilo na trećoj sjednici drugog odjeljka Središnjeg povjerenstva za spomenike održanoj 31. ožujka 1905. godine.

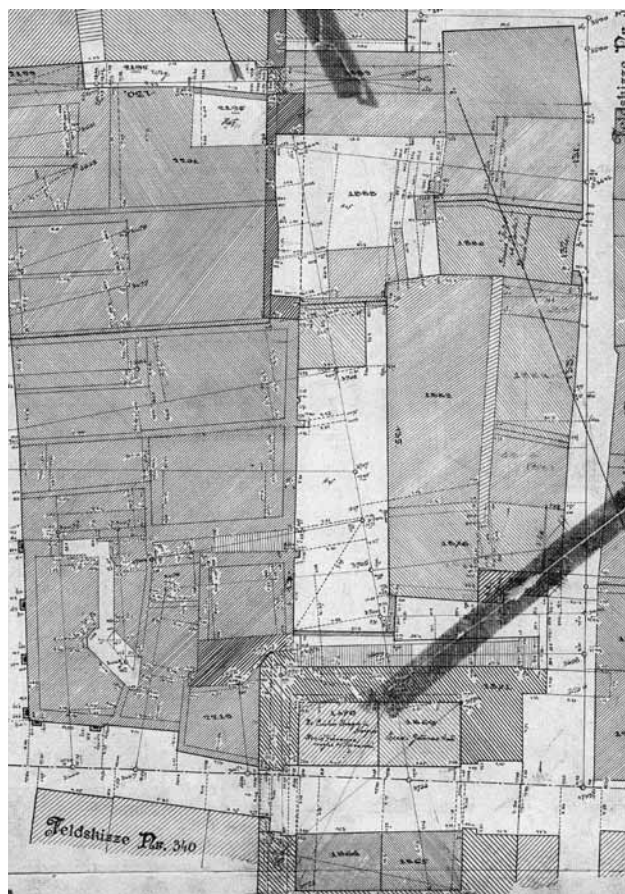
17 *** (1905.): Č. k. Središnje povjereništvo za umjetn. i povj. spomenike, *Smotra Dalmatinska*, XVIII(26): 2, Zadar; G. A. Helfert (Prag, 1820. – Beč, 1910.), istaknuti povjesničar i sveučilišni profesor u Beču. Posebno se bavio zaštitom starih spomenika. Bio je predsjednik Središnjeg povjerenstva za istraživanje i očuvanje umjetničkih i povijesnih spomenika u Beču punih 47 godina. U našoj zemlji posebnu pozornost je posvetio arheološkim istraživanjima Salone i konzervaciji Dioklecijanove palače u Splitu, za koju je pripremio poseban zakon; *** (1910.) Der Präsident der Zentral-Kommission Josef Alexander Freiherr von Helfert, *Mittheilungen der k. k. Zentral-kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*, Wien: 54-58; Bulić, F. (1910.) Giuseppe Alessandro Barone de Helfert, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XXXII: 183-185.

18 *** (1906.): Č. k. Središnje povjereništvo za umjetn. i povj. spomenike, *Smotra Dalmatinska*, XIX(33): 2, Zadar. Ove odredbe Ministarstva za bogoštovlje i nastavu o financiranju priopćene su na trećoj sjednici drugog odjeljka, prvoj skupnoj sjednici i devetoj sjednici drugog odjeljka Središnjeg povjerenstva za spomenike koje su održane zajednički u Beču 6. travnja 1906. godine.

10 Dio istočnog perimetralnog zida Palače sa *Srebrnim vratima* na njegovoj sredini. Vrata su u kasnijim vremenima iz sigurnosnih razloga bila izvana zazidana. S unutrašnje strane prislonjena je crkva Dušica koja je 1944 porušena, a vrata rekonstruirana 1952. Skica br. 376.

Part of the eastern perimeter wall of the Palace with the *Silver Gate* in the middle of it. For security reasons the gate was later walled up from the outside. Leaning against it from the interior side is the church *Dušica*, demolished in 1944, while the gate was reconstructed in 1952. Sketch no. 376.

11 Zapadna *Željezna vrata* Palače s obrambenim dvorištem iza njih, s dućanima koji su kasnije porušeni da bi se antički prostor mogao bolje sagledati. Prema sjeveru prikazani su manji ostatci zapadnog obodnog zida koji je kroz stoljeća najviše stradao jer se na tu stranu u srednjem vijeku proširio grad. Skica br. 365.

Western *Iron Gate* of the Palace with defence courtyard behind it and stores later demolished in order to enable a better overview of the ancient space. To the north smaller remains are shown of the western perimeter wall that has suffered the most throughout the centuries as in the Middle Ages the city expanded to that side. Sketch no. 365.

Niemannova monografija, a kroz nekoliko godina i druga Hébrardova.¹⁹ Tako je 1910. godine objavljena monografija *Der Palast Diocletians in Spalato* u Beču, a 1912. *Le Palais de Dioclétien à Spalato* u Parizu.²⁰

NOVA IZMJERA

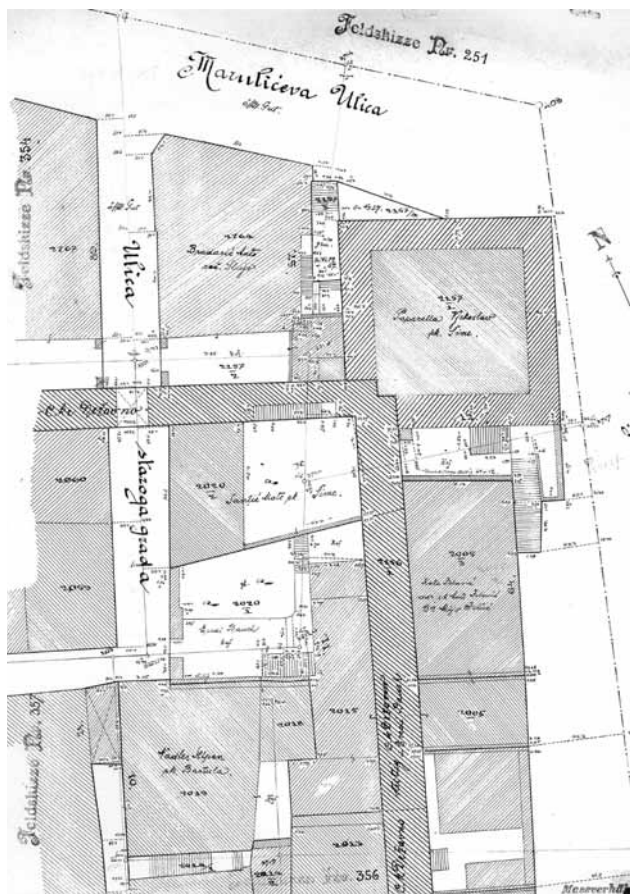
Cjelokupna ranija djelatnost u povijesnom središtu Splita bila je usredotočena uglavnom na pojedine građevine za potrebe njihova konzerviranja i prezentaciju. Bilo je nužno napraviti precizan tehnički snimak svih zgrada i ulica, a posebno objekata unutar zidova carske palače, kako bi se mogle provesti mjere sanacije i ostvariti povoljniji uvjeti življenja u zagušljivoj i prenapučenosti središta. Stanovnicima je trebalo osigurati bolju kanalizaciju i

vodovod jer su postojeći bili primitivni i manjkavi. Morale su se ukloniti neke bezvrijedne i zapuštene zgrade koje su gušile gusto izgrađen prostor i bile prijetnja za izbijanje požara.

Prilika za obnovu pružila se upravo nastupom 20. stoljeća. Stanovništvo grada ubrzano se povećavalo i Split se širio iz okvira svojih baroknih bastiona u okolna polja. Grad se razvijao stihijski bez ikakvog reda. Stoga je Općinska uprava zatražila 1905. godine od Dalmatinskog namjesništva u Zadru da državni geometri izrade grafičku podlogu kako bi se moglo planirati razvitak grada i pravilno usmjeriti građevnu djelatnost. Zahtjev je odmah одобren, ali se s radovima oteglo, jer je plan realizacije za ono vrijeme bio vrlo zahtjevan. Slijedila su daljnja nastojanja i pregovori. Radovi na terenu pod nazivom Nova izmjera počeli su tek 1908. godine. Na čelu tima bio je Aleksandar Inchiostri,

19 *** (1908.): Dioklecijanova palača u Splitu, *Narodni list*, XLVII(68): 3, Zadar.

20 Piplović, S. (1990.): G. Niemann i E. Hébrard istraživači Dioklecijanove palače u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 83, Split.

12 Sjeveroistočni ugao Dioklecijanove palače s dijelovima sjevernog i istočnog obodnog zida i četvrtastom kulom na njihovom sjecištu. Skica br. 355.

North-eastern part of Diocletian's Palace with parts of northern and eastern perimeter wall and a square tower at their intersection. Sketch no. 355.

13 Krajnji sjeverozapadni dio careve Palače s dijelovima obodnih zidova i ugaonom kulom. U gornjem dijelu prikazani su neki ostatci srednjovjekovnog benediktinskog samostana tada u funkciji vojničke bolnice, koji su kasnije porušeni. Skica br. 351.

End north-western part of the Emperor's Palace with segments of perimeter walls and corner tower. The upper part shows some remains of a medieval Benedictine monastery, at the time serving as military hospital, and later demolished. Sketch no. 351.

ravnatelj katastra u Zadru.²¹ Zajedno s dva geometra doputovao je u ožujku u Split. Terenski rad²² započeli su na otoku Šolti. Uspostavljena je triangulacijska mjerna mreža s ishodišnom točkom na brdu Vela straža na Šolti te reperima na Mosoru i Kozjaku koja je obuhvatila općinu Splita. U svibnju iduće godine ponovno su došli na teren kako bi nastavili rad.²³

21 *** (1908): Mjerači zemljišta, *Svačić, hrvatski ilustrirani koledar*, V: 208, Zadar. Aleksandar Inchiostri je u to vrijeme bio u državnoj službi u Zadru kao ravnatelj očevidnosti Zemaljskog katastra, a pored njega Ciprijan Lana kao viši nadzornik. Inchiostri je rodom iz Šibenika. Završio je filozofski studij i predavao na talijanskoj gimnaziji u tom gradu. Godine 1874. napustio je tu službu i prešao u katastar gdje je radio na prvoj reviziji elaborata. Nakon toga otišao je u Beč i postao direktor u Birou za računanje triangulacije. Nakon uspostave katastarske evidencije u Zadru, vratio se ponovno u Dalmaciju gdje je preuzeo rukovođenje katastarske službe. Ungarov, B. (1950.): Prilog povijesnom proučavanju katastarskih radova u Dalmaciji, *Geodetski list*, IV(10-12): 291, Zagreb.

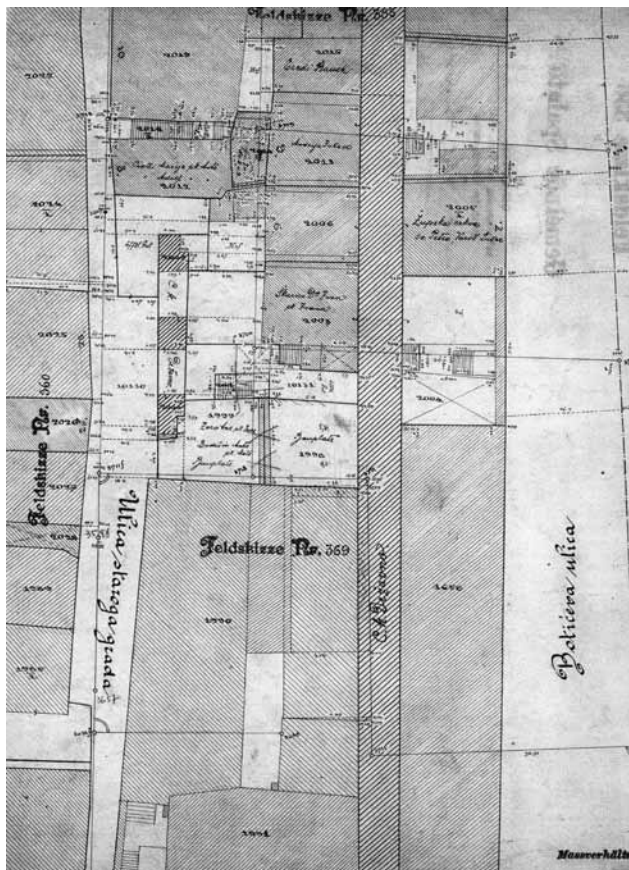
22 *** (1908.): Plan grada Spljeta, *Naše Jedinstvo*, XV(36): 2, Split; *** (1908.): Za plan grada, *Naše Jedinstvo*, XV(37): 2, Split.

23 Triangulierungskarte (1908.), mjerilo 1:50.000 Državni arhiv Split, signatura HR-DAS 152, K. O. Split. -***(2006.): *Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju*, Split, 629; *** (1909.): Mapa grada Spljeta, *Naše Jedinstvo*, XVI(58): 3, Split.

Za čitav grad napravljeno je u početku preko 500 teren-skih skica tušem na tvrdom papiru u krupnom mjerilu. Na svakom listu obuhvaćen je mali dio gradskog prostora. Taj rad je, uz uporabu modernih optičkih mjernih instrumenata, obilježila velika točnost i detaljnost prikaza s upisanim mjerama, imenima vlasnika, katastarskim česticama, kućnim brojevima i nazivima važnijih ulica. Skice su poslužile za konačno iscrtavanje plana cijeloga grada u mjerilu 1:500 s ukupno 131 sekcijom. Prostor koji je obuhvaćala Dioklecijanova palača prikazan je na listovima označenima s brojevima 46 i 47.²⁴

U sklopu tog trigonometrijsko-poligonalnog snimanja grada obavljena je i izmjera njegove povijesne jezgre s ostacima zgrada antičke palače. U travnju 1908. godine u Splitu su boravili privatni docent iz Beča Ernest Engel i geometar

24 *** *Übersicht über die neuaufnahme der Gemeinde Spalato*, (1908). Pregledna karta u mjerilu 1:10.000. Iscrtan je ukupno 131 list velikog formata na tvrdom papiru u mjerilu 1:500. Posao je vodio viši geometar Artur Morpurgo, a crtali geometri Franz Praxmeier, Pietro Passerini i Adolf Götzl.

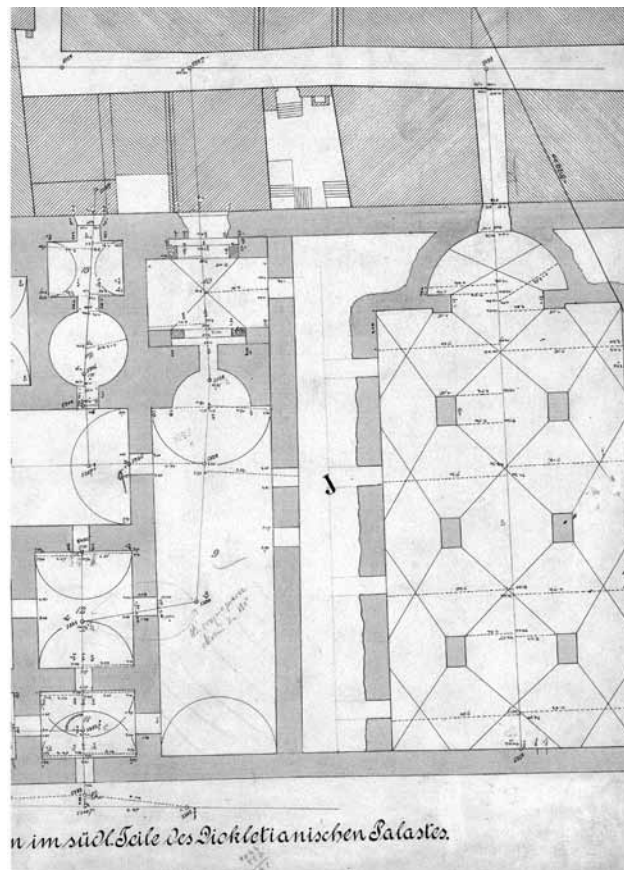

14 Dio istočnog perimetralnog zida Palače s ostacima dvaju antičkih lukova dijelova komora za spremišta koja su se nalazila u nizu i bila prislonjena s unutrašnje strane zida. S vanjske strane rimskog zida stajao je niz kuća koji je kasnije porušen da bi se učinili vidljivima njegovi donji dijelovi. Skica br. 356.

Part of the eastern perimeter wall of the Palace with the remains of two ancient arches, parts of the chambers for storage that were located in a row and were leaning against the inside wall. On the outside of the Roman wall stood a row of houses later demolished to make its lower parts visible. Sketch no. 356.

Aleksandar Inchiostri koji su pregledali zapuštene podrumne Palače. S konzervatorom Franom Bulićem dogovoreno je o premjeru, te o potrebi da se u planove posebno ucrtaju antičke i srednjovjekovne građevine.

Iduće godine ravnatelj Austrijskog arheološkog instituta dr. Robert Schneider potvrdio je da će Ministarstvo financija poduprijeti taj projekt, a posebno tehničku izmjeru podzemnih prostorija.²⁵ Podrumi ispod carevog stana duž južne strane Palače bili su u najvećem dijelu zatrpani raznim otpadnim materijalom koji su stanari kuća iznad njih bacali stoljećima kroz otvore u podu. U podrumске prostorije ispuštale su se i kanalizacijske vode. Sada se iz

15 Dio podruma Dioklecijanove palače koji se nalaze na njoj južnoj strani ispod carevog stana s nekim prostorijama i velikom trobrodnom dvoranom. Skica br. 383.

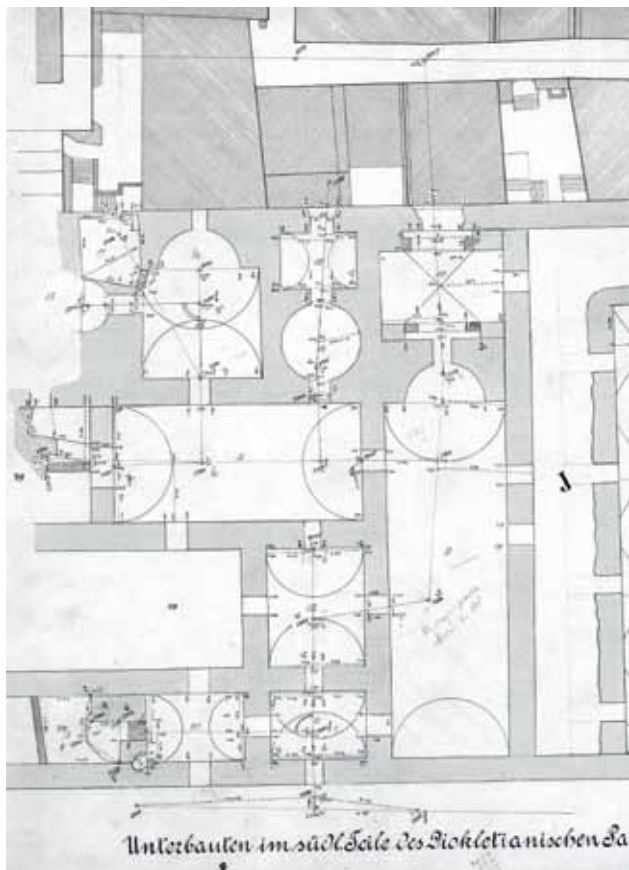
Part of the cellars of Diocletian's Palace located at its southern end below the Emperor's quarters with some rooms and a large three-nave hall. Sketch no. 383.

higijenskih, gospodarskih i znanstvenih razloga prišlo njihovom čišćenju i istraživanju.

Na osnovi dogovora Ministarstva za bogoštovlje i nastavu s Ministarstvom financija u Beču tijekom 1911. i 1912. godine premjerani su ostatci Dioklecijanove palače pa se moglo započeti s kartiranjem planova. Da bi se olakšao taj obiman posao, Trigonometrijski i računarski ured u Beču je u ožujku 1912. godine zatražio od Arheološkog muzeja u Splitu Hébrardovu monografiju na posudbu. U njoj su sadržani detaljni crteži svih sačuvanih dijelova Dioklecijanove palače koji su mogli korisno poslužiti pri kartiranju staroga dijela grada.

U dobro očuvanom zapadnom dijelu podruma otkrivene su i neke do tada nepoznate prostorije. Time su ispravljeni i dopunjeni rezultati istraživanja što ih je nekoliko godina ranije obavio arhitekt Niemann, a Ernest Hébrard uvrstio u svoj plan. U radovima 1911. i 1912. godine sudjelovao je i viši geometar Artur Morpurgo koji je ustanovio loše stanje pojedinih dijelova podruma, a posebno njegovih stupova i

25 *** Protokoll, zapisnik pete sjednice Povjerenstva Dioklecijanove palače održane u Splitu 16. i 17. travnja 1909. godine: 6, Split; Bulić, F. (1909.): Roberto Schneider. *Bullettino di acheologia e storia dalmata*, XXXII: 180-183, Split. Profesor Schneider (1855. – Beč, 1909.) bio je učenik Alexandra Conzea, osnivača katedre za arheologiju na Sveučilištu u Beču i epigrafičara Hirschfeldsa. Poslije smrti Alexandra Benndorfa imenovan je 1907. upraviteljem Austrijskog arheološkog instituta. Bio je upravitelj Dvorskog muzeja starina i profesor klasične arheologije na Sveučilištu u Beču. Suradivao je s konzervatorima u Dalmaciji. Bavio se izdavanjem kataloga Muzeja sv. Donata u Zadru i bio član Povjerenstva Dioklecijanove palače u vremenu 1907.-1909. godine.

16 Dio podruma Palače s nizom manjih dvorana ispod njenog jugozapadnog dijela. Na osnovi njihovog rasporeda, oblika i veličine moguće je rekonstruirati organizaciju prostora carevog stana. Skica br. 383

Part of the cellars of the Palace with a series of smaller halls below its south-western end. Based on their disposition, form and size, the spatial organisation of the Emperor's quarters can be reconstructed. Sketch no. 383

svodova. Zbog dotrajalosti navedenih dijelova bilo je nužno hitno djelovati i što prije krenuti u sanaciju, napose kuća izgrađenih u srednjem vijeku, jer im je stabilnost bila ugrožena.²⁶

U ukupnom poslu izmjere grada Splita posebno su vrijedne terenske skice povijesne jezgre u okviru Dioklecijanove palače koje je izradio i potpisao Artur Morpurgo. Napravljene su na oko 50 listova koji su u konačnoj obradi iscrtani 1911. godine. Snimanje je započelo sa sjeverne strane Dioklecijanove palače u mjesecu srpnju i nastavljeno je prema južnoj strani, a završeno je do kraja godine. Prostor koji je zauzimala careva palača snimljen je mnogo detaljnije i to u krupnom mjerilu 1:125, za razliku od ostalih površina grada koje su prikazane u sitnijim mjerilima: 1: 250, 1: 360 i 1: 500. Cijela izmjera vezana je na repere i triangulacijsku mrežu kao osnovicu. Osim zgrada i ulica ucrtani su i posebno označeni svi tada vidljivi ostaci

antičke palače, što ukazuje na to da je njenom obuhvatu, s obzirom na važnost, posvećena posebna pozornost. Treba posebno naglasiti da je tom kompletu skica, na koje su ucrtane ulice i sve zgrade iz kasnijeg vremena, priloženo i 12 listova na kojima su prikazani isključivo tlocrti najvažnijih dijelova Dioklecijanove palače: Peristil, mauzolej, Jupiterov hram, vestibul i njen suterren, s detaljno unesenim svim mjerama.

Jedan blok zgrada, smješten zapadno od Peristila prema hramu i Zapadnim vratima, obradio je geometar Adolf Goetzl u studenom 1911. godine. Iste je godine premjerio i srednjovjekovno proširenje grada prema zapadu u nešto manjem mjerilu 1: 250. Geodet Morpurgo je iscrtao i neke graditeljske spomenike u ostalim dijelovima Splita. Među njima su crkva i samostan Gospe od Pojišana u polju istočno od grada.

Čitavoj toj precizno izrađenoj i vrlo korisnoj dokumentaciji iz 1911. godine do danas nije pridavana nikakva pozornost. Pohranjena je u splitskom Državnom arhivu²⁷ i gotovo nikada nije bila upotrijebljena.

Cijeli postupak izrade tehničke dokumentacije odvijao se usporedo s pripremama reprezentativne monografije profesora Niemanna za tiskanje. Pri izradi monografije Niemann je zasigurno koristio i tehničku dokumentaciju koja se u to vrijeme izrađivala i koja mu je bila dostupna.

Godine 1911. izmjereni su podrumi Dioklecijanove palače. Na tome je, kao što je već navedeno, radio Artur Morpurgo. Tom prilikom otkrivene su i kartirane neke nove dvorane. Time je ispravljen pogrešan Niemannov prikaz oblika i veličine prostorija na zapadnom dijelu nastao 1910. godine. Po prvi put su ucrtane i prostorije triklinija te neke druge prostorije na jugoistočnom dijelu kojih na Niemannovim crtežima nema. S druge strane, sva ta nova otkrića je iskoristio i unio ih u plan arhitekt Ernest Hébrard te ih objavio u svojoj monografiji tiskanoj 1912. godine. Rezultat njihova djelovanja bio je točniji i potpuniji raspored Dioklecijanovog stana iznad podruma.

Godine 1912. uprava Austrijskog arheološkog instituta darovala je po jedan primjerak Niemannove monografije Mjesnom odboru Dioklecijanove palače, Općini, Biskupiji i Arheološkom muzeju u Splitu. Arhitekt Hébrard je također poklonio svoju monografiju Općini i Arheološkom muzeju.²⁸

U vrijeme premjera, uz istočni perimetralni zid Palače, s njegove vanjske strane bile su prislonjene kuće, skladišta i stari Arheološki muzej sagrađen početkom 19. stoljeća, a s unutrašnje strane, iza antičkih vrata (zazidanih iz

²⁶ Piplović, S. (1993.): Historijat istraživanja podruma Dioklecijanove palače u Splitu, *Kulturna baština*, 17(22-23): 70-71, Split.

²⁷ Po prvi put ju je koristio autor ovog članka u svom radu o splitskom predgrađu Lučac i drugom o kapucinskom samostanu na Lučcu, a zatim i A. Duplančić u knjizi o splitskim baroknim zidinama. Piplović, S. (2010.): Recentne preobrazbe samostanskog kompleksa na Pojišanu, *Kapucinski samostan i svetište Gospe od Pojišana u Splitu*, Split, 387.

²⁸ *Protokoll*, zapisnik sedme sjednice Povjerenstva Dioklecijanove palače održane u Splitu 2. listopada 1912. godine: 10, Split.

sigurnosnih razloga) crkva Dušica (sl. 10, 12 i 14). Sjeverni zid također je djelomično zaklonjen stambenim kućama i zgradama bivšeg srednjovjekovnog benediktinskog samostana koji je tada služio kao vojna bolnica (sl. 13).

U propugnakulu zapadnih vrata nalazile su se kućice. Vidjeli su se i manji ostatci antičkog perimetralnog zida koji je najviše stradao u srednjem vijeku širenjem grada na zapad (sl. 11). Sakristija katedrale prekrivala je jugoistočni dio periptera mauzoleja. U njoj su bila ugrađena dva stupa koja su nosila pokrov toga trijema (sl. 7). Na rimskom dekumanu, sjeverno i djelomično istočno od mauzoleja, nalazila se zgrada Stare biskupije iz 17. stoljeća koja je zaklanjala pogled na tu građevinu, a u frekventnom dijelu grada, u uskoj ulici otežavala prolaz pješaka (sl. 6). U jugoistočnom kvadrantu bile su smještene zgrade i crkva samostana klarisa te stambene kuće na kriptoportiku iza južnog zida Palače.

Sve su te građevine kasnije uklonjene, ali je zahvaljujući terenskim crtežima iz 1911. godine precizno označen njihov položaj, veličina, ucrtano je tlocrtno rasprostiranje i oblik te su upisane katastarske čestice. Uklanjanjem građevina nastavio se proces purifikacije koji je imao za cilj rušenje bezvrijednih građevina koje su zaklanjale značajnije ostatke zgrada Dioklecijanove palače, saniran je teren, a povećana je i prometna prohodnost gusto izgrađene urbane sredine. U to vrijeme porušena je i kuća na istočnoj strani Peristila u kojoj se nalazila kavana, srušene su kuće u vestibulu te kuće prislonjene s južne i zapadne strane Jupiterovog hrama. Uklonjene su najprije one zgrade koje su zaklanjale tri najznačajnije i nabolje sačuvane građevine u Palači.

Situacija u Splitu je nastupom 20. stoljeća označila početak primjene novih znanstvenih načela i strožih kriterija u obradi graditeljskog naslijeđa. Točna tlocrtna organizacija Dioklecijanove palače bila je uvjet za daljnji istraživački rad. Bio je to svojevrsan presedan za cijelu austrijsku pokrajinu Dalmaciju. Nijedan drugi grad nije imao tako obimnu i preciznu dokumentaciju osim antičke Salone u nedalekom Solinu.²⁹ Svojom kvalitetom, preciznošću i potpunosti ni danas nije premašena.

RECENTNI NALAZI U DIOKLECIJANOVOJ PALAČI

Rekonstrukcije prostornog rasporeda Palače koje su predložili arhitekti G. Niemann i E. Hébrard nemaju nekih bitnih razlika. Obje pružaju logična i na tada poznatim činjenicama utemeljena rješenja. No, u zadnje vrijeme došlo je do novih nalaza koji bitno mijenjaju situaciju u nekim njihovim dijelovima. Radi se u prvom redu o otkriću dvaju većih sklopova terma u prostoru između središnjeg kulnog

dijela i Dioklecijanovog stana.³⁰ Uočljivo je da se one nalaze na neuobičajenim mjestima sa stajališta njihovog korištenja i da su vrlo prostrane za osobe kojima su bile namijenjene za korištenje. Svojim položajem bitno remete unutarnje prometne veze, a osobito one opskrbe. Ta, kao i neke druge činjenice, npr. nivelacijski odnosi, ukazuju na to da su vjerojatno izgrađene kasnije. Naime, Palača je poslije careve smrti postala državno dobro. Smatra se da se sjeverni dio u to vrijeme koristio u gospodarske svrhe, međutim nije nam poznata nova namjena velikog, potpuno očuvanog carevog stana na jugu. Naknadna izgradnja dvaju sklopova terma u njegovoj neposrednoj blizini i u nelogičnoj situaciji ukazuje na mogućnost drukčije (ali još uvijek u antici) upotrebe tog dijela Palače vezane za korištenje sumporne vode iz izvora kojima je to mjesto obilovalo. Ali u to se ovom prilikom nije moguće detaljnije upuštati. Dovoljno bi bilo utvrditi da su Niemannove i Hébrardove rekonstrukcije prvobitnog rasporeda i funkcija Palače uglavnom bile ispravne. Također možemo utvrditi da su tek nešto kasnije poslije careve smrti nastale radikalne promjene uvođenjem novih sadržaja na razdjelnici između sakralne zone i carevog stana.

ZAKLJUČAK

Od Dioklecijanove palače danas su preostale samo njene važnije građevine, i to središnji slobodni prostor s bočnim arkadama – Peristil – i kultne zgrade oko njega. Te građevine su bile građene od kvalitetnijeg materijala, precizno obrađenih kamenih blokova, a kasnije su dobile i novu sakralnu namjenu, što je bilo presudno za njihovu očuvanost. U razmjerno su dobrom stanju i obodni zidovi s vratima uokolo Palače koji su u srednjem vijeku služili u obrambene svrhe. Sve ostalo postoji samo u manjim materijalnim tragovima zidova izgrađenima uglavnom od opeka. Zgrade su tijekom stoljeća prilagođavane svakodnevnim potrebama novih stanovnika ili su srušene.

Istraživanja u Palači, posebno iskapanja provedena radi otkrivanja temelja zgrada, morala su biti izvedena ograničeno, jer se radilo o gusto izgrađenom urbanom tkivu. Svodila su se pretežno na registriranje vidljivih ostataka ili na pojedinosti koje bi se otkrile prigodom nekih građevinskih radova na zgradama. Usprkos svim poteškoćama, ipak se uspio dobiti prilično točan tlocrtni raspored Palače. Postojali su problemi oko rekonstrukcije treće dimenzije građevina tj. prikaza volumena, jer je veći dio koji je otkriven sačuvan samo u donjim zonama. Stoga oko rekonstrukcije plastičnog izgleda velikog dijela Palače još uvijek postoje dvojbe i brojne pretpostavke. Prilikom današnjih istražnih radova, na vidjelo izlaze nove pojedinosti pa slika postupno postaje jasnija.

29 Piplović, S. (1998.): Geodetski premjer arheološkog područja Solina početkom 20. stoljeća, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, (87-89): 387-396, Split.

30 Piplović, S. (1997.): Obilježja i paradoksi Dioklecijanove palače u Splitu, *Kulturna baština* 28-29: 14, Split. Vojnović, I. (2013.): Istraživanje zapadnih termi Dioklecijanove palače iz 2008. i 2009. godine, *Kulturna baština* 39: 305-324, Split.

Važno je naglasiti da izrada tehničke dokumentacije povijesne jezgre Splita i Dioklecijanove palače početkom 20. stoljeća nije imala za cilj stvoriti točnu sliku postojećeg stanja koja bi poslužila kao podloga za radove na pojedinim zgradama ili za dugoročno planiranje urbanističkih zahvata na tom prostoru. Sve što je tada učinjeno, učinilo se zbog trenutnih potreba obnove pojedinih zgrada te prezentacije najznačajnijih građevina careve Palače ili zbog potreba znanstvenog interesa i publiciranja. Uglavnom, iz tih su razloga objavljene i tri reprezentativne monografije, najprije Adamova pa Niemannova i na koncu Hébrardova. Tek nakon Prvog svjetskog rata 1923. godine raspisan je međunarodni natječaj za *Regulaciji plan Splita* u koji je uključena i njegova povijesna jezgra. Konzervator Ljubo Karaman napravio je program za uređenje staroga grada u kojemu su određene zgrade ili njeni dijelovi koji se moraju sačuvati. U rješenju njemačkog arhitekta Wernera Schürmanna, koji je dobio prvu nagradu na natječaju i po kojemu se Split dalje gradi, osobita je pozornost posvećena starinama. U prikazu staroga grada označene su kuće predviđene za rušenje, kao i ulice koje treba proširiti. Posebna pažnja usmjerena je uređenju prostora sjeverno od mauzoleja na mjestu gdje se nalazila zgrada Stare biskupije izgorjele 1924. godine.³¹ Za taj je projekt detaljno napravljen poseban plan.³²

Poslovi ispravaka i dopuna grafičkih podataka vršili su se i kasnije. U današnje vrijeme izrađen je novi plan postojećeg stanja povijesne jezgre Splita. Nastao je 1966. godine u Zavodu za zaštitu spomenika kulture Split, nakon višegodišnjeg sustavnog rada. Izrađeni su cjeloviti tlocrti u mjerilu 1: 500 na više visinskih razina dijela grada unutar same Dioklecijanove palače, ali i njegovog srednjovjekovnog proširenja na zapadnoj strani. Osim toga, snimljeni su i pojedini blokovi i zgrade u mjerilu 1: 200 i 1: 50 i to tlocrti svih katova i krovšta te presjeci i pročelja.³³ Postoji bitna razlika u obradi plana postojećeg stanja koji je nastao u prvom desetljeću 20. stoljeća u odnosu na najnoviji iz 1966. godine. Prvi je sadržavao samo tlocrt vanjskih linija zgrada i ulica, dok su u novom ucrtani svi katovi s unutrašnjim rasporedom prostorija. Međutim, i onaj stariji ima veliku dokumentarnu vrijednost jer pokazuje stanje od prije 100 godina. Od tada su nastale znatne promjene u fizičkoj i funkcionalnoj urbanoj strukturi. Neke zgrade su porušene ili pregrađene, a izgrađene su i neke nove zgrade. Većinom su bile stambene i u privatnom vlasništvu, dok su zidovi Dioklecijanove palače bili državno dobro. Unutar zidova

Palače, osim crkvenih građevina i nekoliko srednjovjekovnih palača, nije bilo istaknutijih javnih građevina.

U planu s početka 20. stoljeća, osim graditeljskih i urbanističkih informacija, postoje i neki drugi podatci, posebno demografski, kojih danas više nema. To su imena vlasnika pojedinih zgrada i stariji nazivi ulica. Ulice su najčešće nosile imena po nekoj važnoj javnoj ili privatnoj građevini u ulici ili su nosile ime neke istaknute osobe. Današnji Peristil, središnji otvoreni prostor, zvao se Plokata sv. Dujma po obližnjoj katedrali. Istočni dio antičkog dekumana nosio je naziv Ulica Stare biskupije (sadašnja Poljana kraljice Jelene), a na njenom istočnom kraju je Poljana dušica. U sjeveroistočnom dijelu nalazila se Ulica staroga grada (današnja Andrićeva i Nepotova ulica), u sjeverozapadnom dijelu Ulica gheto (današnja Ulica majstora Jurja). U središtu Palače bila je Ulica sv. Filipa (danas Papalićeva ulica), dok se ulica koja je vodila od Peristila do obale zvala Ulica grota, a nalazila se na mjestu središnje podrumske dvorane Dioklecijanove palače. S vanjske strane oboda Palače usporredno sa sjevernim zidom tekla je Marulićeva ulica (Ulica kralja Tomislava), a uz istočnu stranu u smjeru sjever – jug Botićeva ulica (Hrvojeva ulica). Još se spominju Ulica Cambij, Poljana staroga grada, Ulica porta aurea, Ulica zvonika, Ulica sv. Klare, Ulica starog milosrđa i Ulica dosud.

Na osnovi detaljno izvedene dokumentacije Dioklecijanove palače možemo pratiti recentne promjene na njejoj strukturi tijekom cijelog prošlog stoljeća. Dokumentacija je važna za istraživanje povijesti arhitekture kao i za izradu konzervatorskih načela i metodike zaštite graditeljskog naslijeđa. Bitno je uporište za praćenje njenog razvitka i planiranje novih zahvata, ali i onih vezanih za proučavanje demografskih i socijalnih pitanja.

LITERATURA

- Adam, R. (1764.): *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*, London.
- Beard, G. (1992.): *The work of Robert Adam*, London.
- Brown, I. G. (1992.): *Monumental Reputation, Robert Adam e Emperor's Palace*, Edinburgh.
- Duplančić, A. (2007.): *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, Zagreb.
- Hébrard, E. (1912.): *Le Palais de Diocletien à Spalato*, Pariz.
- Kečkemet, D. (1964.): Robert Adam u Splitu 1757. godine, *Slobodna Dalmacija*, XXI (6165 i 6166): 5, Split.
- Kečkemet, D. (1996.): *Robert Adam, Dioklecijanova palača i klasicizam*, Split, 7-9. Komentar uz reprint iz 1996. godine monografije R. Adama o Dioklecijanovoj palači.
- Kečkemet, D. (2003.): *Robert Adam, Dioklecijanova palača i klasicizam*, Zagreb.
- Marasović, T. (1994.): Kronologija proučavanja, očuvanja i uređenja Dioklecijanove palače, *Dioklecijanova palača, katalog izložbe*: 54 i 66, Split.

31 Karaman, Lj. (1920.) Pitanje odstranjenja stare biskupije u Dioklecijanovoj palači u Splitu, *Prilog vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*: 3-48, Split.

32 Piplović, S. (2008.): *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Split, 212-213; Tušek, D. (1994.): *Arhitektonski natječaji u Splitu 1918-1941.*, Split, 32-35.

33 Marasović, T. (1994.): Kronologija proučavanja, očuvanja i uređenja Dioklecijanove palače. *Dioklecijanova palača, katalog izložbe*: 54 i 66, Split; Marasović, D. (1997.): Pregled arhitektonskih snimki cjeline i pojedinih građevina, *Prikaz arhitektonske snimke povijesne jezgre izrađene u mjerilu 1:200, Obnova povijesne jezgre*, (2): 94-97.

- Marasović, D. (1997.): Pregled arhitektonskih snimki cjeline i pojedinih građevina, Prikaz arhitektonske snimke povijesne jezgre izrađene u mjerilu 1:200, *Obnova povijesne jezgre*: (2) 94-96, Split.
- Niemann, G. (1910.): *Der Palast Diokletians in Spalato*, Beč.
- Piplović, S. (1990.): G. Niemann i E. Hébrard istraživači Dioklecijanove palače u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, (83), Split.
- Piplović, S. (1993.): Historijat istraživanja podruma Dioklecijanove palače u Splitu, *Kulturna baština*, 17(22-23), Split.
- Piplović, S. (1993.): O geodetskim radovima u Splitu u početku 20. stoljeća, *Geodetski list*, 47(2): 159-164, Zagreb.
- Piplović, S. (1998.): Geodetski premjer arheološkog područja Solina početkom 20. stoljeća, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, (87-89): 387-396, Split.
- Piplović, S. (2006.): Urbanistički i graditeljski razvitak predgrađa Lučac u Splitu, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, (48): 453-510, Zadar.
- Piplović, S. (2008.): *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, 212-213, Split.
- Piplović, S. (2010.): Recentne preobrazbe samostanskog kompleksa na Pojišanu, *Kapucinski samostan i svetište Gospe od Pojišana u Splitu*, 387, Split.
- Swarbick, J. (1959.): *The works in architecture of Robert and James Adam*, London.
- Tušek, D. (1994.): *Arhitektonski natječaji u Splitu 1918-1941.*, Split, 32-35.
- Ungarov, B. (1950.): Prilog povjesnom proučavanju katastarskih radova u Dalmaciji, *Geodetski list*: IV(10-12): 291, Zagreb
- Yarwoord, D. (1970.): *Robert Adam*, London.
- *** *Protokoll*, zapisnik pete sjednice Povjerenstva Dioklecijanove palače održane u Splitu 16. i 17. travnja 1909. godine: 6, Split.
- *** *Protokoll*, zapisnik sedme sjednice Povjerenstva Dioklecijanove palače održane u Splitu 2. listopada 1912. godine: 10, Split.
- *** (1903.): *Protokoll aufgenommen im Amte der k. k. Bezirkshauptmannschaft Spalato über die vom 11. bis 17. April 1903 stattgehabten Verhandlungen der vom k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht mit Erlass vom 13. Juni 1902 Z. 19352 eingetetzten Spezaalkommission zur Untersuchung des Diocletianischen Palastes in Spalato*: 57-58, Beč.
- *** (1903.): Povjereništvo za uzdržavanje starina, *Naše Jedinstvo*, X(31): 3, Split.
- *** (1904.): Starinski spomenici u Spljetu, *Smotra Dalmatinska*, XVII(55): 2, Zadar.
- *** (1905.): Č. k. Središnje povjereništvo za umjetn. i povjesn. spomenike, *Smotra Dalmatinska*, XVIII(26): 2, Zadar.
- *** (1906.): Č. k. Središnje povjereništvo za umjetn. i povjesn. spomenike, *Smotra Dalmatinska*, XIX(33): 2, Zadar.
- *** (1908.): Dioklecijanova palača u Splitu, *Narodni list*, XLVII(68): 3, Zadar.
- *** (1908.): Mjerači zemljišta, *Svačić, hrvatski ilustrirani koledar*, V: 208, Zadar.
- *** (1908.): Plan grada Spljeta, *Naše Jedinstvo*, XV(36): 2, Split.
- *** (1908.): Za plan grada, *Naše Jedinstvo*, XV(37): 2, Split.
- *** (1909.): Mapa grada Spljeta, *Naše Jedinstvo*, XVI(58): 3, Split.

Summary

TECHNICAL DOCUMENTATION ON DIOCLETIAN'S PALACE AT THE TURN OF THE 19TH INTO THE 20TH CENTURY

A first and important stage in research and protection of architectural heritage is a precise technical record of the current state of the monument or spatial unit. In earlier times, due to lack of theoretical hypotheses and technical instruments, the records were not sufficiently accurate nor were they presented in a way as to be more efficiently used in practical or scientific work. Only at the beginning of the 19th, when the issue was tackled more systematically, were the methods defined. Instead of imprecise sketches and views, the studies started to be made in orthogonal projection, in exact scales with marked dimensions, indicating even the sides of the world. One of the most relevant examples in the Austrian province of Dalmatia, but also wider, is the case of Diocletian's Palace in Split, as

one of the most important ancient monuments in the Monarchy. At that time, this was a precedent in our country as to application of new professional methods of work.

Marking the beginning of such procedure in Split is the work of English architect Robert Adam, who together with his associates drew the remains of the Emperor's Palace at the end of the 18th century. In 1764, in London, he published a representative and richly illustrated monograph on the Diocletian's Palace.

Even the 1831 cadastre plan, used for taxation purposes, contained its then visible remains rather precisely. That however was not enough for research and works on the protection of Diocletian's Palace. Lack of topographic maps was felt increasingly. Therefore,

already in 1892, the management of the Archaeological Museum in Split requested from the Archives of Cadastre Maps in Zadar, already on the occasion of the first systematic survey of Dalmatia, a copy of the plan of the old part of Split in a scale of 1: 720, four times larger than the basic scale of 1: 2880.

The opportunity to develop a detailed technical documentation presented at the beginning of the 20th century. The city population grew rapidly, the city expanded over its baroque bastions to the surrounding fields chaotically and without any order. So, the municipal Administration requested from the Dalmatian Regency in Zadar for state surveyors to develop a graphic map that would be used for practical purposes of planning the city development. This was approved in 1905, but the realisation took longer and surveying works on the ground started in 1908. Leading the team was Aleksandar Inchiostri, Director of the Cadastre in Zadar. At the beginning they made over 500 field sketches. The entire work was marked, along with the use of modern optical measuring instruments, by extreme accuracy and the amount of detail shown.

In the scope of this trigonometric-polygonal survey of the city, a survey of its historical core with Diocletian's Palace was also undertaken. In 1908 private docent from Vienna, Ernest Engel visited Split and agreed on the need for a survey with conservator Frano Bulić. Next year, Director of the Austrian Archaeological Institute, dr. Robert Schneider confirmed that the Ministry of Finance would support this idea. Based on the agreement between the Ministry of Religious Affairs and Education and the Ministry of Finance in Vienna in the course of 1911-1912, a survey of the remains of Diocletian's Palace and mapping of plans was undertaken.

The surveyors first made field sketches of individual parts to later put them together into an integral city plan. To date those sketches are the most precise ones ever made. The location, size and ground plan form of each building, many of which do not even exist today, has been exactly fixed, thus preserving the state of the urban unit such as it used to be at the beginning of the 20th century. This is of great relevance for the research into spatial development. Many buildings bear inscriptions of the names of their then owners or purposes.

Within the overall work of the survey, field sketches of part of the historical core within Diocletian's Palace are particularly valuable. They are signed by former surveyor Artur Morpurgo. They were made on approximately 50 pages which, during their finalisation in 1911, were also drawn. Worth noticing is that the area occupied by Diocletian's Palace was recorded in much more detail and in a large scale of 1:125, as opposed to other surfaces presented in smaller scales of 1: 250 and 1: 500. The entire survey is related to landmarks and a detailed triangulation network as the base. Along with buildings and streets, all then visible remains of the ancient palace were inscribed and specially marked, indicating that the space it covered, in light of its importance, was given particular attention. It should be especially emphasized that enclosed to this set of sketches with all buildings and streets inscribed, are another 13 pages showing solely the ground plans of the most important

parts of Diocletian's Palace: Peristyle, Mausoleum, Temple, Vestibule and cellars, with detailed indications of all measures.

This entire procedure was carried out in parallel with preparations for the printing of a representative monograph on Diocletian's Palace which architect George Niemann, professor at the Academy of Fine Arts in Vienna, was in charge of. Already in 1903, the Diocletian's Palace Commission proposed for a scientific paper to be published on that monument. The Ministry decided that preparatory technical works should be launched. To that end, Niemann and architect Kuntschik, who conducted the survey and drawing of the mausoleum, were sent to Split.

The Peristyle and the Golden Gate had been drawn by architect Wilberg two years earlier. The preparations for the book started with these works. For the purpose of that project Niemann stayed in Split on several occasions and even conducted some archaeological research with the cooperation of the municipal Administration. For his work he most certainly used the documentation developed at the time and available to him. In 1911, a survey was also carried out of the Palace cellars. Senior surveyor Artur Morpurgo worked on that. On that occasion some new halls were discovered and mapped, thus correcting Niemann's 1910 erroneous record of the form and size of the rooms in the western part. For the first time the rooms of the *triclinium* (Emperor's dining room) and some other rooms in the south-eastern part, not recorded in Niemann's work, were inscribed. On the other hand, those new finds were used by French architect Ernest Hébrard in his book in 1912 and introduced into the plan. The result was a more accurate and complete disposition of Diocletian's quarters above the cellars.

The whole situation in Split at the beginning of the 20th century therefore marked the beginning of application of new scientific principles in treating architectural heritage, enabling a precise ground plan reconstruction of Diocletian's Palace and the creation of conditions for further research work, which was a kind of precedent for the entire Austrian province of Dalmatia. At that time no other city, except for Solin, possessed such documentation. Due to its quality and completeness, it has not been surpassed even today.

The reconstructions of the Palace spatial disposition proposed by architects G. Niemann and E. Hébrard do not present any major differences. Both provide logical and fact-based solutions. But lately there have been new finds that fundamentally change the situation in some parts. Those refer primarily to the discovery of two sets of *thermae*. However, it is immediately visible that they are located in unusual places with respect to their use and that they are very spacious for the persons they were built for. Their position essentially disturbs internal transport lines, especially supply ones. That, along with some other facts, such as terrain levelling relations, indicates that they were probably built later.

The activities of correction and supplementing of graphic data were done later. Nowadays, a new plan of the existing status of the historical core of Split has been developed. It was made by the Institute for Protection of Monuments of Culture in Split in 1966.

Complete ground plans of the part of city within the Diocletian's Palace and its medieval expansion to the western side are available in a scale of 1: 500 at several height levels. Besides that, individual blocks and buildings, with ground plans of all floors and roofs, as well as sections and facades, have been recorded in a scale of 1: 200 and 1:50. There is a fundamental difference in the development of the plan of the existing state created in the first decade of the 20th century with respect to the most recent one. The first one contained only the ground plan of external lines of buildings and streets, while the new one includes all the floors with interior disposition of the rooms. The older one nevertheless has an enormous documentary value as it shows the state as it was 100 years ago. Since then significant changes have occurred in the physical and functional urban

structure. Some buildings were demolished or reconstructed and new ones were built. Those were mostly privately owned residential buildings, while the walls of Diocletian's Palace were state property. There were no significant public buildings, except for ecclesiastical ones, within the walls of Diocletian's Palace.

Based on detailed documentation of Diocletian's Palace, as part of the world cultural heritage, recent changes in its structure can be tracked throughout the past century. The documentation is relevant for research into the history of architecture as well as for developing conservation principles and the methodology of protection of architectural heritage. It is an essential foothold for the monitoring of its development and planning of new interventions, also the ones related to the study of demographic and social issues.